

Юлія АРТИМИШИН

кандидат історичних наук

науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>

e-mail: julialviv1011@gmail.com

НАРАТИВИ ПРО ДЕПОРТАЦІЮ З ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ УЧАСНИЦЬ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ: МАРІЇ ГЕЛЬ, ЛЮБОВІ ВОЗНЯК-ЛЕМИК І ГАННИ МИХАЙЛЕНКО

Здійснено аналіз спогадів Марії Гель, Любові Возняк-Лемик, Ганни Михайленко, які походили з терену Закерзоння, задля вивчення їхнього досвіду депортації, способу репрезентації, впливу примусового виселення на життєвий вибір. Стверджено, що головні акценти у спогадах діячок належать їхній залученості в національно-визвольний і правозахисний рух. Однак зауважено, що розповіді про життя на теренах польсько-українського порубіжжя, суспільно-культурної активності української громади в міжвоєнний час, спогади про діяльність членів родини в ОУН та УПА також відіграють важливу роль.

Зазначено, що змістове наповнення спогадів жінок-дисиденток про депортацію вміщує розповіді про безпосередній перебіг примусового виїзду, подальші умови проживання, матеріально-побутові труднощі. Виокремлено причини та передумови депортації із згадками чи стислим переказом офіційних розпоряджень. Констатовано, що М. Гель і Г. Михайленко головну відповідальність за здійснення депортації покладають на радянську владу, однак згадують і про міжнаціональний польсько-український конфлікт, український підпільний рух у місцевостях, звідки вони родом. З'ясовано, що Л. Возняк-Лемик переїхала до Львова 1920 р., де проживала до Другої світової війни та була активною діячкою українського національно-визвольного руху (членом «Пласту», ОУН). Висунуто припущення, що обізнаність із регіоном Закерзоння допомогла їй у створенні підпільної легенди – розповіді про депортацію використано як прикриття від радянських спецслужб.

Підсумовано, що досвід примусової депортації з польсько-українського прикордоння не став на заваді протидії радянській системі, подальшій громадсько-політичній і правозахисній діяльності. Натомість висловлено гіпотезу, що примусовий переїзд та головна активна позиція родинного середовища в національно-визвольному русі 1930–1940-х років вплинули на життєві траєкторії жінок.

Ключові слова: жінки, дисидентство, Україна, національно-визвольний рух, правозахисний рух, депортація з польсько-українського прикордоння, Закерзоння.

Після смерті Йосипа Сталіна (Йосиф Сталин) у 1953 р. радянська влада зіткнулася з вимушеними змінами, закономірними для держав, де влада зосереджується в руках однієї особи або невеличкої групи людей (Феденко, 1957, с. 5). Відхід вождя

ознаменував початок десталінізації в Центрально-Східній Європі, відтак активізувалися рухи проти суспільного устрою (Русначенко, 2005, с. 38). У період лібералізації режиму нові спроби обмежити права і свободи до попереднього рівня спричинили суспільний спротив, відповідно до сили тиску, який здійснював сам режим (Захаров, 2003, с. 5). Важливим елементом протидії системи влади став дисидентський рух. Його визначення, витоки, форми і практики ще від 1990-х років перебували у фокусі дослідження української та зарубіжної гуманітаристики і безпосередніх учасників цих подій. Наприклад, дисидент Андрій Амальрик визначав дисидентство, як «певну силу, що стояла в опозиції ... до багатьох явищ ідеології і практики режиму» (Амальрик, 1971, с. 14). Дослідники Юрій Зайцев, Микола Верт, Юрій Лукін, Орест Субтельний та інші розглядають його як широкий за своїм соціальним складом, різний за напрямками і формами рух Опору тоталітаризму (Бажан, 2001b, с. 28).

Поділяючи погляд українського історика Олега Бажана, фахівця із вивчення дисидентського руху в УРСР, дисидентство можна окреслити «як одну з течій в суспільно-політичній думці, що протистоїть офіційним доктринам в усіх сферах матеріального та духовного життя» (Бажан, 2001a, с. 524). Один з аспектів цієї статті – саме дослідження історії дисидентського руху, а фактично персональної історії дисиденток. Цей напрям має низку особливостей, зокрема розпорошеність архівних матеріалів, суб'єктивність спогадів очевидців, на які значний вплив свого часу мала і радянська пропаганда, а також сама дефініція терміна «дисидент».

Депортації/трансфери етносів задля вирішення геополітичних проблем застосовували великі держави протягом першої половини ХХ ст. (Павлів, 2016–2017, с. 159–162). Практика переміщення населення, або ж примусової депортації за національною ознакою, соціальних і політичних груп, була одним із видів репресивної діяльності Радянського Союзу в 1930–1940-х роках (Козицький, 2012, с. 340–343, 350–373). Отож депортації населення з українсько-польського прикордоння у 1994–1946 рр. і 1951 р. – це частина політики задля утвердження нових геополітичних планів СРСР, Великої Британії та США щодо розподілу сфер впливу після Другої світової війни. Водночас ці переселенські акції слугували засобом для остаточного вирішення «українського питання» (Павлів, 2016–2017, с. 172).

Мета статті – проаналізувати наративи жінок, учасниць дисидентського руху, їхній спосіб репрезентації досвіду переселення, впливу депортації на подальший життєвий вибір.

Враховуючи особливості понятійного апарату, історії жінок-дисиденток, розглянуті в цій розвідці, – частина широкого розуміння дисидентства. Для вивчення такого досвіду використано матеріали історіографії та еґо-документи (спогади та інтерв'ю: Інтерв'ю-5; Інтерв'ю-4; Інтерв'ю-3).

Дослідження дисидентського руху здійснювалося в руслі вивчення історії репресій влади, супротиву репресії. До 1990-х років діяльність опозиційних рухів у СРСР вивчали головню зарубіжні фахівці, зокрема Кеннет С. Фармер (Kenneth S. Farmer), Тереза Раковська-Хармстоун (Teresa Rakowska-Harmstone), Джон Коляска (John Kolasky) (Бажан, 2001, с. 520–521). Історію дисидентства в Україні від 1990-х років у контексті опозиційного руху досліджували Юрій Зайцев (Зайцев, 1992, с. 195–235; Зайцев, 2016, с. 112–121; Зайцев, 2018, с. 63–69), Анатолій Русначенко (Русначенко, 1998; Русначенко, 2005, с. 35–42), Олег Бажан (Бажан, Данилюк, 2000; Бажан, 2001 а, с. 520–529; Бажан, 2001 б, с. 23–33). Окремі персоналії та течії дисидентського руху

розглядала Роксолана Попелюк (Попелюк, 2023a; Папелюк, 2023b), специфіку дисидентства в регіональному та світовому контексті – Наталія Краснянська (Олійник, Краснянська, 2007, с. 152–159; Краснянська, 2020, с. 63–73).

Рада народних комісарів УРСР і Польський комітет національного визволення (ПКНВ) 9 вересня 1944 р. підписали угоду про «евакуацію населення». Наступну було підписано між урядом СРСР і Тимчасовим урядом національної єдності Польщі 6 липня 1945 р. (Угода-1, 2007, с. 39–43; Угода-2, 2000, с. 424–432; Місило, 2007, с. 12). Реалізація договорів зумовила депортацію «громадян української, білоруської, російської, русинської національностей» із Надсяння, Лемківщини, Холмщини й Підляшши на територію УРСР, натомість поляків та євреїв (які були польськими громадянами) із західних областей УРСР – у Польщу (Місило, 2007, с. 12). Подібну угоду ПКНВ уклав 22 вересня 1944 р. з Урядом Литовської Соціалістичної Республіки, яка передбачала евакуацію польських громадян із території Литви та литовців – із Польщі (Srebrakowski, 2001, s. 81).

Згідно з підписаними документами, для депортованих передбачалося списання грошових і натуральних заборгованостей, звільнення від сплати податків і грошових внесків у 1944–1945 рр., отримання позики (до 5 000 рублів-злотих на одне домогосподарство із виплатою протягом 5 років). Під час виїзду можна було брати особисті речі: одяг та взуття, білизну, сільськогосподарський інвентар, упряж, худобу, гроші (до 1 000 злотих-карбованців на особу).

Задекларовано, що процес депортації мав розпочатися 15 жовтня 1944 р. і тривати до 1 лютого 1945 р., однак більшість українського населення не хотіла виїжджати через брак транспорту, погані погодні умови, тому кінцевий термін продовжили до 15 червня 1946 р. (фактично тривав до грудня 1946 р. після задекларованого завершення) (Місило, 2007, с. 12–24). Де-юре процес переселення повинен був відбуватися на засадах добровільності, проте де-факто лише перші місяці він проходив без примусу. Найшвидше погоджувалися на виїзд ті, хто повірив радянській агітації, або ж постраждали в польсько-українському конфлікті, щоб вижити (Артимишин, 2020, с. 182).

Від березня 1945 р. переселення активізувалося через напади польських боївків і бандформувань, проте у квітні–травні 1945 р., після укладення домовленостей між польським (аківським) та українським підпіллям, на Ряшівщині та Люблінщині його було частково призупинено (Місило, 2007, с. 10–16; Мотика, 2013, с. 233–238; Pisuliński, 2009, s. 121–122). Від серпня 1945 р. польське керівництво під тиском радянської сторони почало застосовувати дивізії польського війська, щоби пришвидшити процес переселення спершу в Ліському, Любачівському, Перемишльському та Сяніцькому повітах (також розміщувалися сили Української повстанської армії (УПА)), а потім й в інших місцевостях, заселених українцями. Особливістю цього етапу переселенської акції за участю війська був терор проти українського населення: пограбування, напади на села, звалтування, вбивства (Sula, 2007, s. 78; Мотика, 2006, s. 580; Місило, 2007, с. 16–17).

Остання переселенська акція з українсько-польського прикордоння відбулася 1951 р. у межах «обміну територіями». За ініціативи польського уряду в Москві пройшли переговори, що завершилися підписанням 15 лютого 1951 р. «Угоди між СРСР та Польською Республікою про обмін ділянками державних територій». Згідно з нею, СРСР видавав частину Дрогобицької обл. загальною площею 480 км² Польській Республіці (ПР), яка передала аналогічну площу в Люблінському воєводстві. Ці території входили до складу відповідно державних територій УРСР і ПР, змінюючи так лінію

державного кордону між ними (Козловський, 1998, с. 182). 26 травня 1951 р. договір про переселення затвердив сейм, 28 травня – президент ПР та 31 травня – Верховна Рада УРСР, а 5 червня 1951 р. сторони обмінялися демаркаційними грамотами у Варшаві (Козловський, 1998, с. 182). 13 червня 1951 р. був відправлений перший ешелон із людьми, а 16 жовтня – останній (Ніточко, 2011, с. 29). Депортація українців проводилася із Дрогобицької обл. (Нижньо-Устриківського р-ну, трьох сільських рад Стрілківського, чотирьох – Хирівського), їх переселили до південно-східних областей УРСР: Донецької, Миколаївської, Одеської та Херсонської (Ніточко, 2011, с. 28–29). Більшість депортованих компактно розмістили там, і лише незначна частина, здебільша кваліфіковані працівники медичної й освітньої сфери, отримали документи для переселення у Львівську і тодішню Дрогобицьку обл. (Кислий, 2009, с. 391).

Зі с. Дрогоїв Перемишльського повіту 6 травня 1945 р. було депортовано родину Войтовичів, зокрема й Марію (1936 р. н.), майбутню учасницю дисидентського руху, дружину та соратницю Івана Геля та депутатку Львівської міської ради (Попелюко, 2023 а, с. 147).

Українська громада чисельно переважала у Дрогоєві. На 1939 р., згідно з матеріалами Володимира Кубійовича, у селі проживало 680 осіб, із них «640 – українців, греко-католиків, 15 – латинників*, 25 – поляків» (Кубійович, 1983, с. 55). Українці були залучені до громадсько-політичної та освітньо-культурної діяльності, зокрема в місцевості діяли осередки «Сокола», «Просвіти» (Інтерв'ю-5).

Виселення відбувалося у квітні 1945 р., напередодні Великодня. В евакуаційному листі зазначено, що Войтовичі мали поселитися на Тернопільщині, але їх скерували у с. Верхня Білка на Львівщині: «Ми мали їхати в Тернопільську область, але чогось нас висадили в Борщовичах Львівської області. І тут потім по нас приїхали вже польські підводи з кінями, і людей брали тут в те село – Верхня Білка» (Інтерв'ю-5). Сім'ї Войтовичів у Дрогоєві довелося залишити все майно, хоча радянська влада обіцяла дати можливість його перевезти та рівноцінну заміну на місці нового проживання. Натомість сім'я змушена була мешкати у старій хаті, перших 5 років після переселення була звільнена від колгоспних відпрацювань (Інтерв'ю-4).

Марія Гель-Войтович, розповідаючи про переселення сім'ї, помилково зазначала, що була депортована в межах операції «Вісла». Відповідальним за виселення українців вважала Сталіна та радянську владу, яка допомагала полякам, що здійснювали напади на українські села (зокрема й на їхнє). Ці напади польських боївків передували виселенню. «Коли прийшла радянська армія, то вони з поляками зв'язалися і почали робити такі операції разом з поляками ... Бо Сталін віддав кусок Галичини Польщі. А люди, які з діда-прадіда там, етнічні українці жили, ніхто не хотів нікуди виїжджати. То вони зробили тоді таку партизанку – польську, і в тому числі їм і російські агенти допомагали. І вони почали нападати на села, палити, мордувати, вирізали просто цілі села», – розповідала учасниця дисидентського руху (Інтерв'ю-5).

Задля захисту місцеві українці створювали самооборонні підрозділи (Інтерв'ю-5). Про такі напади розповідав й інший мешканець Дрогоєва – Антон Підгурський, депортований до України (Інтерв'ю-1, с. 64). Варто зауважити, що рідний брат Марії Гель – Йосип Войтович – належав до українського підпілля під псевдо «Панько» (взяв на честь дідуся). Хлопець вів активну діяльність ще у Дрогоєві і продовжив її після переселення. Вже у Верхній Білці він був арештований, а згодом утримувався

* Латинники – українці, які сповідували католицизм, або ж поляки, які асимілювалися та спілкувалися українською. Детальніше див.: Павлишин, 2014, 179–218.

у внутрішніх таборах ГУЛАГу. Також заарештували і дядька М. Гель, на господарстві якого розміщувалася повстанська криївка. Зі спогадів дисидентки, до викриття криївки був причетний Богдан Сташинський (Інтерв'ю-5).

Перемишль на початку ХХ ст. був важливим осередком українського руху (Галаса, 2005, с. 42). У 1943 р. створено 6-ту Перемишльську воєнну округу «Сян», яка була основою українського повстанського руху на території краю (Потічний, Лико, 2001, с. 7). Представники українського національного підпілля поширювали серед населення патріотичні ідеї, агітували протистояти примусовій депортації. У 1945–1947 рр. саме Перемишльщина стала важливим центром повстанського руху (В'ятрович, 2008, с. 183). У червні 1943 р. обласним провідником призначено Василя Галасу, який започаткував тут активну підпільну роботу. Разом із військовим референтом Яковом Чорнієм він керував організацією перших відділів УПА. У 1945 р. – призначений заступником крайового провідника Закарпатського краю Ярослава Старуха («Стяга»), керував діяльністю ОУН (Організації українських націоналістів) і УПА на теренах Перемишльщини та Лемківщини (Галаса, 2005, с. 40).

Марія Гель покладала головну відповідальність за депортацію на радянську владу, водночас розповідала про міжнаціональний конфлікт, сутички з поляками напередодні виселення. Після проголошення незалежності провадила активну громадсько-політичну діяльність, зокрема була депутаткою Львівської міської ради І скликання, входила до Комісії з національного та духовного відродження. Перебуваючи в останній, розглядала справи, які стосувалися Церкви, до неї зверталися українці і не тільки. Наприклад, представники польської громади підходили із проханням надати римо-католицькій громаді костел Святого Антонія у Львові (Попелюк, 2023b, с. 12).

Ще одна учасниця дисидентського руху, яка походить із Закароння, – Любов Возняк-Лемик. Вона народилася 30 вересня 1915 р. у м. Криниця-Здруй на Лемківщині. Українці з цього містечка були депортовані до УРСР, однак Л. Возняк-Лемик переїхала раніше – 1920 р. «Я народилася в Криниці Ново-Сончівського повіту. Тепер це Польща. Криниця-Здруй – то є великий курорт на Лемківщині ... Пам'ятаю Лемківщину ... Мені подобалася – там біля хати річка була, я любила вилазити на гору і котитися в долину ... Я там тільки вродилася, а потім переїхали ми в село – мабуть, тому, що там лікарня якась була чи щось. Батько був там у Простаці Великій священником. Я там прожила до 5 років», – пригадувала Л. Возняк-Лемик (Інтерв'ю-3).

Містечко Криниця було відомим курортом, куди також приїжджала й українська інтелігенція. Звідси походить і знаний художник-примітивіст Никифор Дровняк. Тут також були великі поклади нафти, залізної руди, земного воску, гіпсу, будівельного каміння (Качор, 2016). Щодо структури Лемківщини, то переважали сільські поселення, а міські – це головню м. Сянок та містечка Мушина, Криниця, Буківсько, Балигород (Гриняк, 2023, с. 57). Цей найзахідніший терен проживання українців у межах Другої Речі Посполитої опинився в найскладніших етнополітичних умовах (Любчик, 2018, с. 274). Упродовж 1944–1946 рр. із Польщі до УРСР було депортовано близько 130 тис. лемків. Найбільшими осередками розселення стали Тернопільська, Львівська, Дрогобицька, Волинська та Станіславська обл. (Байкеніч, 2013, с. 232). На сході УРСР також розселяли лемків, переважно у спустошених війною колгоспних селах чи в німецьких колоніях для організації нових колгоспів (Галик, 2015, с. 7).

Щодо долі Л. Возняк-Лемик, то 1920 р. її родина перебралася до Львова. Тут, зі спогадів жінки, вона стала активною діячкою українського національно-визвольного

руху: спершу вступила у «Пласт», а в 14 років – ОУН, тут вела просвітницьку діяльність, разом з іншими членами «Юнацтва» дбала про відзначення українських свят, облагородження могил січових стрільців тощо. Любов Возняк-Лемик значну частину своєї розповіді присвятила опору пацифістичній політиці, зокрема зауважила: «... наша робота була – на канікули ми приїжджали зі Львова на село, ходили по читальнях “Просвіти”, читали лекції, вели гуртки. Розповідали про Данилишина і Біласа, вели освітню працю. Вже почала діяти ОУН, яка дбала про національну свідомість населення» (Інтерв'ю-3).

Напередодні Другої світової війни Л. Возняк-Лемик готувалася до вступу в гімназію, 1939 р. її батько переїхав до Роздолу, працював у «Просвіті». Після нетривалого перебування радянської армії та приєднання Західної України до УРСР її сестру заарештували, батько ледве вцілів після нападу на їхній дім, тому діячка переїхала до Генерал Губернаторства: «Я перша перейшла Сян, пішла за кордон. А потім батько і сестра» (Інтерв'ю-3). Варто зауважити, що Любов Возняк Лемик мала родинні зв'язки з родиною Бандер, зокрема 1940 р. її рідна сестра одружилася із Василем Бандерою, рідним братом Степана Бандери. На запрошення В. Бандери переїхала до Кракова, де певний час мешкала в його квартирі, долучилася до роботи жіночої мережі ОУН, влаштувалася на курси поштово-телеграфних працівників (Кентій, 2009, с. 115). У Кракові познайомилася з майбутнім чоловіком Миколою Лемиком. Згодом подружжя перебралося до Перемишля, де, як уже зазначено, було дуже активним українське підпілля. Значне місце в розповідях Л. Возняк-Лемик відводила підпільній діяльності, спільній роботі з чоловіком, адже разом вони організовували похідні групи на Схід України (Інтерв'ю-3).

Після низки переїздів у межах підпільної роботи до Полтави, Харкова, тривалої мандрівки, у жовтні 1942 р. переселилася до Львова, згодом – до Пустомит, де мешкав її батько. Працювала на підпільній радіостанції УПА «Афродіта». У кінці грудня 1947 р. її заарештували органи Міністерства державної безпеки (МДБ), а 1948 р. – їй винесено вирок – 25 років виправно-трудових таборів (Кентій, 2009, с. 115–118).

Розповіді про депортацію Л. Возняк-Лемик використовувала як прикриття від радянських спецслужб. Зокрема, видавала себе за Ганну Демчук, депортовану з Любачівщини 1946 р. Можливо, у створенні підпільної легенди допомогла обізнаність із життям у Закарзонні (Кентій, 2009, с. 112).

У 1955 р. відбувся перегляд справи діячки, термін покарання з 25 зменшено до 10 років. Після відбуття покарання в таборах Мордовії мешкала у м. Таганрозі Ростовської обл. і м. Анжеро-Судженськ Кемеровської обл. Російської Федерації. У 1960-х роках зуміла повернутися до України: спершу до Горлівки Донецької обл., а згодом до Івано-Франківська. Після повернення брала активну участь у правозахисному русі (Кентій, 2009, с. 118; Овсієнко, 2006).

Ще одна учасниця правозахисного руху, яка пережила депортацію, – Ганна Михайленко (у дівоцтві Смолій). Вона народилася у с. Михновець тоді Турківського р-ну Дрогобицької обл. (Інтерв'ю-2). Село було на території Бойківщини і 1951 р. теж депортоване. Примусовому виїзду передувала широка інформаційна кампанія – у пресі активно описували переваги життя на різних теренах УРСР. Мешканців цього регіону переселяли головню на південний схід України, тому три з половиною місяці у пресі активно популяризували життя на Півдні (Кляшторна, 2018, с. 268). Окрім цього, у населених пунктах працювали агітатори, які переконували людей їхати до «багатих регіонів», тобто на Південь і Схід (Мельник, Мельник, 2020, с. 341).

Ганна Михайленко зазначала: «Село моє відійшло до Польщі в 1950 році – поляки забрали, Сталін зробив обмін територіями у зв'язку з тим, що був збройний рух опору, і нафтові терени поляки міняли на вугільні в Раві-Руській» (Інтерв'ю-2). Вона теж покладає основну провину за проведення депортації на керівництво СРСР, називаючи досить прагматичні її причини. Роздуми дисидентки суголосні з офіційними даними, зокрема 18 квітня 1951 р. до Києва з Управління МДБ Дрогобицької обл. подано коротку характеристику територій, що передавалися Польщі. У документі «зазначалися кількісні дані промислових та нафтопереробних підприємств, машинно-тракторних станцій (МТС) (1 станція та 20 тракторів), поголів'я худоби (5 010 штук) та робітників і сільських господарств, об'єднаних у п'ятнадцять колгоспів (4 391 господарство) на території Нижньо-Устрицького району. Тут діяло дев'ятьох підпільників ОУН у складі сім осіб Нижньо-Устрицького районного проводу ОУН та дві особи з боївки «Дунаїв». На оперативний облік антирадянського елементу було взято 195 осіб, з яких 136 були визначені як «українські націоналісти»» (Когут, 2021, с. 60–62).

Варто зауважити, що щодо економічного потенціалу обмінної території України та Польщі існують різні твердження. Зокрема, українські історики відзначають наявність багатих покладів нафти та газу на цій ділянці (Козловський, 1998, с. 188). На момент передачі тут нараховувалося 129 нафтових свердловин, із них 97 діючих із добовим видобутком нафти 85 т. Натомість польські зазначають, що до Польщі відійшли терени з поганими ґрунтами й вичерпаними родовищами нафти (Пронь, 2009, с. 265).

Перебування в Нижньо-Устрицькому районі оперативних співробітників та військ МДБ дало змогу протидіяти українському підпіллю. Так, у серпні 1951 р. ліквідовано боївку ОУН Івана Дячишина («Дуная»). Самого «Дуная» захоплено, а іншого учасника – Петра Кертичака («Ореста») – вбито. Загалом, згідно зі звітом Управління МДБ Дрогобицької обл., у серпні на території району було вбито чотирьох повстанців та одного затримано, частині підпільників вдалося перейти на територію Стрілківського р-ну та продовжити діяльність там (Когут, 2021, с. 66).

Родина Г. Михайленко теж належала до українського активу, а згодом й підпілля. Жінка пригадувала: «Ми виховувались у родині не дуже заможній, але національно свідомій. Батько займався громадською діяльністю, читав книжки людям, які приходили до нас ... Дядько Микола Смолій був доброволець Української галицької армії. В числі чотирьох чоловік із нашого села добровільно пішов в УГА, воював на фронтах. Дядько був інтернований в Чехословаччину в 1921 році. Повернувся, сидів у концтаборах у німців, так само сидів у концтаборах у совітів» (Інтерв'ю-2).

У 1940 р. затримано брата Ганни Михайленко Йосипа, який з іншими молодими людьми зі зброєю намагався перейти радянсько-німецький кордон. Інший брат – Павло, який теж намагався перетнути кордон, але щоб уникнути арешту Народного комітету внутрішніх справ (НКВС) підірвав гранату, вижив і також був засуджений. Рідна сестра Катерина за співучасть у партизанському русі УПА була відправлена до виправного табору. Загалом, як підсумовувала дисидентка, «десять чоловік з нашої родини сиділи в тюрмах СРСР» (Інтерв'ю-2).

Ганну Михайленко підозрювали в переховуванні зброї. Щоби вберегтися, вона переїхала до Устрик Долишніх, де й закінчила школу. Хоча і тут її викликали до Комітету державної безпеки (КДБ), і навіть протягом трьох днів утримували у львівській

тюрмі «Бригідки» за звинуваченням у проведенні серед однокласників агітації не вступати в комсомол.

Наступним випробуванням для жінки стала депортація: «У 1951 році я вступила до Львівського вчительського інституту іноземних мов. Вже тоді наше село, наші райони переселяли згідно з договором з Польщею». Сім'ю скерували до Одещини: «Ми влаштувалися в Агафіївці. Дали нам глиняні хати, страшенно холодні, недобудовані. Їсти не було що – щоб виписали пуд хліба, треба було розписатися, що хати ми приймаємо, що вони закінчені і дуже гарні. Щоб не помирати з голоду, люди мусили розписуватися» (Інтерв'ю-2).

Дисидентка пригадувала, що за людьми із Заходу України вівся нагляд. Власне і її, як попередньо «неблагодійний елемент», теж викликали на допити. А також за нею стежили підслані колеги з місцевої школи, де вона влаштувалася на роботу (Інтерв'ю-2). Можна припустити, що досвід життя в національно свідомій родині та примусова депортація вплинули на ціннісно свідомий вибір Г. Михайленко стати активною учасницею дисидентського руху. Після знайомства в 1971 р. із Ніною Караванською вона приєдналася до правозахисного руху – проведення акцій протесту та збору підписів у захист ув'язнених дисидентів, захист прав людини, протидія звільненням та ув'язненням, активно співпрацювала з Українською Гельсінкською групою. За це систематично одержувала погрози, зазнавала обшуків, звільнень, а потім – репресій у вигляді лікувальної психіатрії – 7 років утримувалася у Казанській спецпсихлікарні (Інтерв'ю-2).

У спогадах жінок-дисиденток М. Гель, Л. Возняк-Лемик, Г. Михайленко чільне місце належить розповідям про дитинство, родину, її заангажованість у суспільно-культурне життя української громади Закарпаття до війни, підпільного руху. Спосіб представлення досвіду примусового переселення із згадками про офіційні розпорядження, роздумами про причини репресивності їхніх наративів як т. зв. професійних свідків, тобто осіб, які є активними діячами у громадсько-політичному житті. Водночас варто наголосити, що, роздумуючи про відповідальних за депортації, М. Гель і Г. Михайленко поклали головну провину на радянське керівництво. По-суті, примусове переселення репрезентоване як частина карально-репресивної політики СРСР. Із певною умовністю можна стверджувати, що одним із чинників, які вплинули на головні життєві вибори жінок, зокрема діяльність у дисидентському русі, було походження з терену польсько-українського пограниччя, а головне – середовище родини, активно залучене в українське громадське життя, діяльність ОУН та УПА.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Альмарик, А. (1971). *Чи проіснує Радянський Союз до 1984 р.?* Париж; Балтимор.
- Артимішин, Ю. (2020). «Від виживання до пристосування». Особливості адаптації українців депортованих із Польщі до Західної України. *Міжнаціональні відносини в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. Західні землі: монографія*. Львів, 478–515.
- Бажан, О. (2001а). Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 2, 520–529.
- Бажан, О. (2001б). Дисидентство в УРСР: спроба дефініції. *Матеріаліум. Історичні студії*, 7, 23–33.
- Бажан, О., Данилюк, Ю. (2000). *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.)*. Київ.

Байкеніч, Д. (2013). Кількість та місця розселення депортованих українців Польщі у східних областях УРСР (др. пол. 1940-х рр.). *Народознавчі зошити*, 2, 231–235.

В'ятрович, В. (2008). Український визвольний рух на Закарзонні в 1944–1947 роках. *Український визвольний рух*, 12, 181–196.

Галаса, В. (2005). *Наше життя і боротьба. Спогади*. Львів.

Зайцев, Ю. (1992). Дисиденти і опозиційний рух 60–80-х рр. В С. В. Кульчицький (ред.), *Сторінки історії ХХ століття*. Київ, 195–235.

Зайцев, Ю. (2016). Друга хвиля погрому антирежимної опозиції (1972–1973 рр.). *Новітня доба*, 3–4, 112–121.

Зайцев, Ю. (2018). Опозиційний рух 1960–1980-х років. *Вісник НТШ*, 59, 63–69.

Захаров, Б. (2003). *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987)*. Харків: Фоліо.

Інтерв'ю-1: Інтерв'ю з Антоном Підгурським, 1921 р. н. з с. Дрогоїв. (2020). *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади*, 64.

Інтерв'ю-2: Інтерв'ю з Ганною Михайленко, 1929 р. н., записане в 2005 р., інтерв'юєр В. Овсієнко. *Архів віртуального музею «Дисидентський рух в Україні»*. <https://museum.khpg.org/1121199690>

Інтерв'ю-3: Інтерв'ю з Любов'ю Возняк-Лемик, 1915 р. н., записане в 2005 р., інтерв'юєр В. Овсієнко. *Архів віртуального музею «Дисидентський рух в Україні»*. <https://museum.khpg.org/1121181880>

Інтерв'ю-4: Інтерв'ю з Марією Гель, 1936 р. н., записане у м. Львів 25 листопада 1999 р., інтерв'юєр Ю. Нагірний. Спр. П-1-1-1018. Архів ІЩ УКУ.

Інтерв'ю-5: Інтерв'ю з Марією Гель: «Марія Гель. Спомин про життя». (2013–2014). *Архів національного музею «Тюрма на Лонцького»*. <https://hi-in.facebook.com/lonckoho/videos>

Качор, А. (2016). Криниця – окраса Лемківщини. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/52490>

Кислий, В. (2009). Статистика переселенсько-депортаційних процесів в українському середовищі Холмщини, Надсяння і Лемківщини: шлях до радянської України (1944–1951 рр.). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 17, 379–395.

Кентій, А. (2009). Доля племінниці Степана Бандери (Огляд архівно-слідчої справи Л. Возняк-Лемик). *Архіви України*, 5, 111–120.

Кляшторна, Н. (2018). Переселення із Західної Бойківщини 1951 року: маніпулятивні практики місцевої радянської преси. *Суспільно-політична і політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.*: зб. наук. праць. Львів, 266–271.

Когут, А. (2021). Акція-51. Роль МГБ в обміні територіями СРСР з Польщею у 1951 році. *Український альманах*, 58–71.

Козицький, А. (2012). *Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): навч. посіб.* Львів: Літопис.

Козловський, І. (1998). *Встановлення українсько-польського кордону. 1941–1951*. Львів.

Кубійович, В. (1983). *Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939*. Вісбаден.

Краснянська, Н. Д. (2020). Дисидентський рух на Півдні України в другій половині 1950–1960-х років. *Інтелігенція і влада. Серія «Історія»: зб. наук. праць*, 42, 63–73.

Любчик, І. (2018). Лемки під впливом етнополітичних експериментів у Східноєвропейському просторі Новітньої доби. *Суспільно-політична і політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмищини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.: зб. наук. праць*. Львів, 272–279.

Місило, Є. (ред.). (2007). *Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до УРСР. Збірник документів*. Львів: Каменяр.

Мотика, Г. (2013). *Від волинської різанини до операція «Вісла»*. Київ: Дух і літера, 2013.

Ніточко, І. (2011). *Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року*. Одеса: Прес-кур'єр.

Овсієнко, В. (2006). Возняк-Лемик Любов Євгенівна. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ. <https://esu.com.ua/article-27428>

Олійник, А., Краснянська, Н. (2007). Український дисидентський рух у контексті світових національно-визвольних процесів (друга половина 50-х – початок 80-х років ХХ століття). *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*, 9, 152–159.

Павлишин, О. (2014). Дилема ідентичності, або історія про те, як «латинники» (не) стали українцями/поляками (Галичина, середина ХІХ – перша половина ХХ ст.). *Україна Модерна*, 21, 179–218.

Павлів, Ю. (2016–2017). Політико-правові підстави депортаційних акцій з українсько-польського прикордоння у 1944–1951 роках. *З історії західноукраїнських земель*, 12–13, 156–172.

Попелюк, Р. (2023а). Внесок дисиденток у легалізацію УГКЦ в УРСР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 38, 144–157.

Попелюк, Р. (2023б). Марія Гель: Депортації, репресії, дисидентство. В *Культурна спадщина українсько-польського пограниччя для сталого розвитку місцевих громад: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Львів, 21–22 вересня 2023 р.)*. Львів, 11–13.

Потічний, П., Лико, І. (ред.). (2001). *Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина: документи і матеріали*, 33. Торонто; Львів: Літопис УПА, 7–17 (Літопис Української повстанської армії).

Пронь, Т. (2009). Радянсько-польський обмін ділянками територій 1951 р. у переказах бойків степу України. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 19, 264–273.

Русначенко, А. (2005). Імперія (ї) і національно-визвольні рухи в Центральній і Східній Європі від середини ХХ століття. *Український визвольний рух*, 4, 35–42.

Русначенко, А. (1998). *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги.

Угода-1: Угода між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної республіки у справі переселення українського населення з території Польщі до УРСР і польських громадян з території УРСР до Польщі від 9 вересня 1944 р., Люблін. (2007). В Є. Місило (ред.), *Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до УРСР: зб. док.* Львів: Каменяр, 39–43.

Угода-2: Лист Л. Райхмана з доданим текстом Угоди між Урядом СРСР і Тимчасовим Урядом Національної Єдності РП від 6 липня 1945 р. УРСР. 21 липня 1945. (2000). В З. Гайвонічек (упоряд.), *Москва. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках XX століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб* (Т. 2: Переселення поляків та українців 1944–1946). Варшава; Київ, 424–432.

Феденко, П. (1957). *Україна після смерті Сталіна*. Мюнхен.

Motyka, G. (2006). *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa.

Pisuliński, J. (2009). *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Srebrakowski, A. (2001). *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Sula, D. (2002). *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

REFERENCES

Almaryk, A. (1971). *Chy proisnuie Radianskyi Soiuz do 1984 r.?* Paris; Baltimore (in Ukrainian).

Artymyshyn, Yu. (2020). «Vid vyzhyvannia do prystosuvannia». Osoblyvosti adaptatsii ukrainsiv deportovanykh iz Polshchi do Zakhidnoi Ukrainy. *Mizhnatsionalni vidnosyny v Ukraini u XX – na pochatku XXI st. Zakhidni zemli: monohrafiia*. Lviv, 478–515 (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2001a). Doslidzhennia problem dysydentskoho rukhu v Ukraini v suchasni zarubizhnii ta vitchyzniani istoriohrafii. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 2, 520–529 (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2001b). Dysydenstvo v URSSR: sprobа defynitsii. *Magisterium. Istorychni studii*, 7, 23–33 (in Ukrainian).

Bazhan, O., & Danyliuk, Yu. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.)*. Kyiv (in Ukrainian).

Baikienich, D. (2013). Kilkist ta mistsia rozseleння deportovanykh ukrainsiv Polshchi u skhidnykh oblastiakh URSSR (dr. pol. 1940-kh rr.). *Narodoznavchi zoshyty*, 2, 231–235 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2008). Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh na Zakerzonni v 1944–1947 rokakh. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 12, 181–196 (in Ukrainian).

Halasa, V. (2005). *Nashe zhyttia i borotba. Spohady*. Lviv (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (1992). Dysydeny i opozytsiinyi rukh 60–80-kh rr. In S. V. Kulchytskyi (Ed.), *Storinky istorii XX stolittia*. Kyiv, 195–235 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2016). Druha khvyliа pohromu antyrezhymnoi opozytsii (1972–1973 rr.). *Novitnia doba*, 3–4, 112–121 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2018). Opozytsiinyi rukh 1960–1980-kh rokiv. *Visnyk NTSh*, 59, 63–69 (in Ukrainian).

Zakharov, B. (2003). *Narys istorii dysydentskoho rukhu v Ukraini (1956–1987)*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

Interviu z Antonom Pidhurskym, 1921 r. n. z s. Drohoiv. (2020). [Interview]. *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr.: Dokumenty, materialy, spohady*, 64 (in Ukrainian).

Interviu z Hannoiu Mykhailenko, 1929 r. n., zapysane v 2005 r., interviiuer V. Ovsiienko. [Interview]. *Arkhiv virtualnoho muzeiu «Dysydentskyi rukh v Ukraini»* <https://museum.khpg.org/1121199690> (in Ukrainian).

Interviu z Liuboviu Vozniak-Lemyk, 1915 r. n., zapysane v 2005 r., interviiuer V. Ovsiienko. [Interview]. *Arkhiv virtualnoho muzeiu «Dysydentskyi rukh v Ukraini»*. <https://museum.khpg.org/1121181880> (in Ukrainian).

Interviu z Mariieiu Hel, 1936 r. n., zapysane u m. Lviv 25 lystopada 1999 r., interviiuer Yu. Nahirnyi. Spr. P-1-1-1018. [Interview]. *Arkhiv IITs UKU* (in Ukrainian).

Interviu z Mariieiu Hel: «Mariia Hel. Spomyn pro zhyttia». (2013–2014). [Interview]. *Arkhiv natsionalnoho muzeiu «Tiurma na Lontskoho»*. <https://hi-in.facebook.com/lonckoho/videos> (in Ukrainian).

Kachor, A. (2016). Krynytsia – okrasa Lemkivshchyny. *Zbruch*. <https://zbruc.eu/node/52490> (in Ukrainian).

Kyslyi, V. (2009). Statystyka pereselensko-deportatsiinykh protsesiv v ukrainskomu seredovyschi Kholmshchyny, Nadsiania i Lemkivshchyny: shliakh do radianskoï Ukrainy (1944–1951 rr.). *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv, 17*, 379–395 (in Ukrainian).

Kentii, A. (2009). Dolia plemynnytsi Stepana Bandery (Ohliad arkhivno-slidchoï spravy L. Vozniak-Lemyk). *Arkhivy Ukrainy, 5*, 111–120 (in Ukrainian).

Kliashorna, N. (2018). Pereselennia iz Zakhidnoi Boikivshchyny 1951 roku: manipuliativni praktyky mistsevoi radianskoï presy. *Suspilno-politychna i polityko-pravova otsinka totalnoho vyselelennia ukraintsiv z etnichnykh zemel Lemkivshchyny, Nadsiania, Kholmshchyny, Pidliashshia, Liubachivshchyny, Zakhidnoi Boikivshchyny u 1944–1951 rr.: zb. nauk. prats*. Lviv, 266–271 (in Ukrainian).

Kohut, A. (2021). Aktsiia-51. Rol MGB v obmini terytoriiamy SRSR z Polshcheiu u 1951 rotsi. *Ukrainskyi almanakh, 58–71*.

Kozytskyi, A. (2012). *Henotsyd ta polityka masovoho vynyshchennia tsyvilnoho naselelennia u XX st. (prychyny, osoblyvosti, naslidky): navch. posib*. Lviv: Litopys (in Ukrainian).

Kozlovskiy, I. (1998). *Vstanovlennia ukrainsko-polskoho kordonu. 1941–1951*. Lviv (in Ukrainian).

Kubiiovych, V. (1983). *Etnichni hrupy pivdennozakhidnoi Ukrainy (Halychyny) na 1.1.1939*. Wiesbaden (in Ukrainian).

Krasnianska, N. D. (2020). Dysydentskyi rukh na Pivdni Ukrainy v druhii polovyni 1950–1960-kh rokiv. *Intelihentsiia i vlada. Seriia «Istoriia»: zb. nauk. prats, 42*, 63–73 (in Ukrainian).

Liubchuk, I. (2018). Lemky pid vplyvom etnopolitychnykh eksperymentiv u Skhidnoievropeiskomu prostori Novitnoi doby. *Suspilno-politychna i polityko-pravova otsinka totalnoho vyselelennia ukraintsiv z etnichnykh zemel Lemkivshchyny, Nadsiania, Kholmshchyny, Pidliashshia, Liubachivshchyny, Zakhidnoi Boikivshchyny u 1944–1951 rr.: zb. nauk. prats*. Lviv, 272–279 (in Ukrainian).

Misylo, Ye. (Ed.). (2007). *Repatriatsiia chy deportatsiia. Pereselennia ukraintsiv z Polshchi do URSS*. Zbirnyk dokumentiv. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Motyka, G. (2013). *Vid volynskoi rizanyny do operatsiia «Visla»*. Kyiv: Dukh i litera, 2013 (in Ukrainian).

Nitochko, I. (2011). *Ostannia deportatsiia. Do 60-richchia prymusovoho pereselennia 1951 roku*. Odesa: Pres-kurier (in Ukrainian).

Ovsienko, V. (2006). Vozniak-Lemky Liubov Yevhenivna. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv. <https://esu.com.ua/article-27428> (in Ukrainian).

Oliinyk, A., & Krasnianska, N. (2007). Ukrainyskyi dysyidentskyi rukh u konteksti svitovykh natsionalno-vyzvolnykh protsesiv (druha polovyna 50-kh – pochatok 80-kh rokiv XX stolittia). *Intelihentsiia i vlada. Hromadsko-politychnyi naukovyi zbirnyk*, 9, 152–159 (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. (2014). Dylema identychnosti, abo istoriia pro te, yak «latynnyky» (ne) staly ukrainsiamy/poliakamy (Halychyna, seredyna XIX – persha polovyna XX st.). *Ukraina Moderna*, 21, 179–218 (in Ukrainian).

Pavliv, Yu. (2016–2017). Polityko-pravovi pidstavy deportatsiinykh aktsii z ukrainsko-polskoho prykordonnia u 1944–1951 rokakh. *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel*, 12–13, 156–172 (in Ukrainian).

Popeliuk, R. (2023a). Vnesok dysyidentok u lehalizatsiiu UHKTs v URSR. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 38, 144–157 (in Ukrainian).

Popeliuk, R. (2023b). Mariia Hel: Deportatsii, represii, dysyidentstvo. In *Kulturna spadshchyna ukrainsko-polskoho pohranychchia dlia staloho rozvytku mistsevykh hromad: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 21–22 veresnia 2023 r.)*. Lviv, 11–13 (in Ukrainian).

Potichnyi, P., & Lyko, I. (Eds.). (2001). *Taktychnyi vidtynok UPA 26-yi «Lemko»: Lemkivshchyna i Peremyshchyna: dokumenty i materialy*, 33. Toronto; Lviv: Litopys UPA, 7–17 (Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii) (in Ukrainian).

Pron, T. (2009). Radiansko-polskyi obmin diliankamy terytorii 1951 r. u perekazakh boikiv stepu Ukrainy. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*, 19, 264–273 (in Ukrainian).

Rusnachenko, A. (2005). Imperiia (i) i natsionalno-vyzvolni rukhy v Tsentralnii i Skhidnii Yevropi vid seredyny XX stolittia. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 4, 35–42 (in Ukrainian).

Rusnachenko, A. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy (in Ukrainian).

Uhoda mizh Polskym Komitetom Natsionalnoho Vyzvolennia i Uriadom Ukrainskoi Radianskoï Sotsialistychnoi respubliky u spravi pereseleння ukrainskoho naselennia z terytorii Polshchi do URSR i polskykh hromadian z terytorii URSR do Polshchi vid 9 veresnia 1944 r., Liublin. (2007). In Ye. Misylo (Ed.), *Repatriatsiia chy deportatsiia. Pereseleння ukrainsiv z Polshchi do URSR: zb. dok.* Lviv: Kameniar, 39–43 (in Ukrainian).

Lyst L. Raikhmana z dodanym tekstem Uhody mizh Uriadom SRSR i Tymchasovym Uriadom Natsionalnoi Yednosti RP vid 6 lypnia 1945 r. URSR. 21 lypnia 1945. (2000). V Z. Gaivonichek (Comp.), *Moskva. Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh-sorokovykh rokakh XX stolittia. Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb* (T. 2: Pereseleння poliakiv ta ukrainsiv 1944–1946). Warszawa; Kyiv, 424–432 (in Ukrainian).

Fedenko, P. (1957). *Ukraina pislia smerti Stalina*. München (in Ukrainian).

Motyka, G. (2006). *Ukrainska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa (in Polish).

Pisuliński, J. (2009). *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego (in Polish).

Srebrakowski, A. (2001). *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek (in Polish).

Sula, D. (2002). *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubielskiego (in Polish).

Yuliia ARTYMYSHYN*PhD (History)**Research Fellow of the Department of Contemporary History
I.Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>**e-mail: julialviv1011@gmail.com*

**NARRATIVES ABOUT THE DEPORTATION FROM THE POLISH-UKRAINIAN
BORDER OF PARTICIPANTS OF THE DISSIDENT MOVEMENT:
MARIA HEL, LYUBOV WOZNIAK-LEMYK AND HANNA MYKHAILENKO**

This paper analyzes the memoirs of dissident women Maria Hel, Lyubov Wozniak-Lemyk, and Hanna Mykhailenko, who originated from Zakerzonia. It examines their experiences of deportation, the ways in which these experiences are represented, and the impact of forced displacement on their life choices. The memoirs emphasize the women's involvement in the national liberation and human rights movements. However, the narratives also reflect on life in the Polish-Ukrainian borderlands, the social and cultural activities of the Ukrainian community during the interwar period, and memories of family members' participation in the OUN and UPA. The content of the memoirs of women dissidents about deportation includes stories about the immediate course of forced deportation, subsequent living conditions, difficulties of a material and household nature, the reasons and prerequisites for deportation are singled out, with mentions or a brief retelling of official orders. Maria Hel and Hanna Mykhailenko place primary responsibility for the deportations on Soviet authorities, while also acknowledging the inter-ethnic Polish-Ukrainian conflict and the Ukrainian underground movement in their native regions.

Lyubov Wozniak-Lemyk, who moved to Lviv in 1920 and lived there until the outbreak of Second World War, was an active participant in the Ukrainian national liberation movement, being a member of Plast and the OUN. Her familiarity with the Trans-Curzon region helped her craft an underground identity, and that she used stories of deportation as a means of protection from Soviet special services.

The paper concluded that the experience of forced deportation from the Polish-Ukrainian border did not prevent these women from opposing the Soviet regime or engaging in further political and human rights activism. Instead, it is hypothesized that forced migration, combined with their families' active involvement in the national liberation movement of the 1930s and 1940s, influenced their life trajectories.

Key words: women, dissidence, Ukraine, national liberation movement, human rights movement, deportation from the Polish-Ukrainian border, Zakerzonia.